

УДК 330.341.2

ПРИСЯЖНЮК Анна, к. е. н., доцент кафедри менеджменту КНТЕУ

ІНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТІ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ

Обґрунтовано теоретичні засади інституційного розвитку економічної системи в контексті кластерної інтеграції. Надано рекомендації щодо реконфігурації національної економічної системи та формування інституційної складової економічної поведінки в процесі кластеризації.

Ключові слова: інституційний розвиток, кластерна інтеграція, економічна система, інституційна поведінка, кластеризація.

Присяжнюк А. Институционное развитие экономической системы в контексте кластеризации. Аргументированы теоретические основы институционного развития экономической системы в контексте кластерной интеграции. Представлены рекомендации по реконфигурации национальной экономической системы и формированию институционной составляющей экономического поведения в процессе кластеризации.

Ключевые слова: институционное развитие, кластерная интеграция, экономическая система, институционное поведение, кластеризация.

© Присяжнюк А., 2014

14

 ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2014. № 5

Постановка проблеми. З-поміж існуючих сучасних процесів інтеграції, інституційний розвиток суб'єктів підприємництва та економічної системи в цілому потребує ефективної взаємодії дискретних ресурсних компонентів складної ієрархічної структури. Традиційна наукова думка до таких відносить фінансові ресурси, наявність елементів інноваційної інфраструктури, людський капітал, суміжний виробничий цикл, ринки збуту та постачальників. Для інституційного розвитку економічної системи поряд із зазначеними складовими домінуючою основою є змінна внутрішньоорганізаційна конфігурація, яка включає інтегровані модулі (суб'єкти підприємництва), що генерують спільні ланцюги доданої вартості, забезпечують мінімізацію транзакційних витрат та ризиків. Такі організаційні форми відповідають фреймам кластерів.

Кластерна інтеграція в економічній системі є однією з форм інституційних трансформацій, яка в умовах турбулентного екзогенного середовища сприяє активізації адаптивних механізмів, конкурентоспроможності як окремих складових, так і всієї економічної системи в цілому. Для світового економічного простору питання інституційного розвитку на засадах кластеризації визначені як ключові детермінанти. При цьому вітчизняна економічна система лише розпочала організаційні перетворення на засадах кластерної інтеграції.

З огляду на те, що технологічні та фінансові механізми розвитку національної економічної системи виявляють недостатню ефективність, більшість фахівців вбачають подальші інституційні трансформації у площині кластерної організації економічної системи. Україна тільки починає здійснювати перші кроки в кластерній інтеграції. Попри це, вітчизняний позитивний досвід кластеризації знайшов своє відображення в ЄС, зокрема в Європейському кластерному меморандумі, схваленому у 2008 р. у м. Стокгольм. Втім, питання кластеризації національної економіки стосуються не лише об'єктивної потреби в її організаційній реконфігурації, а й у формуванні інституційної складової поведінки учасників кластерних утворень, підвищення їх адаптивної здатності, створенні портфеля конкурентних переваг. Усвідомлення переваг горизонтально-інтегрованих структур (кластерів) є поступальним й потребує більш глибокого наукового обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень. Інституційний розвиток економічної системи як результат організаційних трансформацій шляхом кластеризації суб'єктів підприємництва останнім часом створює підґрунтя для модернізації цілої низки наукових концепцій, які поступово відходять від епістем теорій інтерналізму та екстерналізму й посилюють інтеграційні тенденції. Зазначені концепції відображено в наукових доробках таких дослідників, як І. Алексєєв [1], С. Бай [2], А. Мазаракі [3], М. Кизим [4], В. Соловйов [5], Л. Федулова [6].

Проблемам розвитку та становлення кластерних підходів в організаційній модернізації економічної системи – від окремого суб'єкта

підприємництва, регіонального (галузевого) та макроскопічного зрізу присвячено праці таких науковців, як О. Богма [7], М. Войнаренко [8], В. Соколенко [9], В. Шовкалюк [10] та інших фахівців у сфері кластеризації. Значний внесок у розвиток кластерної теорії, зокрема питань щодо організаційного забезпечення зробили зарубіжні вчені: М. Портер [11], Є. Дахмен [12], Д. Сольє [13], І. Толенадо [14].

Метою дослідження є обґрунтування теоретичних засад інституційного розвитку економічної системи в рамках кластерної інтеграції для розробки рекомендацій щодо формування інституційної складової економічної поведінки суб'єктів підприємництва в процесі кластеризації. Відповідно до поставленої мети об'єктивного вирішення потребують такі **завдання**:

- дослідити основні науково-теоретичні підходи до інституційного розвитку економічної системи в площині організаційної реконфігурації національної економічної системи на засадах кластеризації;
- розробити рекомендації щодо морфогенезу кластерів у забезпеченні організаційних трансформацій економічної системи шляхом формування інституційної складової економічної поведінки в процесі кластеризації.

Матеріали та методи. Методологічною основою статті є синтез результатів фундаментальних і прикладних досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців щодо проблем кластеризації економічних систем. У роботі застосовано системний науковий метод досліджень для вивчення вузьких місць в управлінні кластерною організацією економічних систем, монографічний – для вивчення природи походження та виникнення кластерів як дискретних складових економічних систем; фрейми наукової абстракції та діалектики – для обґрунтування дефініційного апарату та змісту теоретичних положень кластеризації.

Результати дослідження. Реформування національної економічної системи повною мірою не досягло адекватних ефектів у ринкових та соціально-економічних перетвореннях. Кризи останніх років – фінансова, інвестиційна та інституційна – послабили традиційні ринкові та монетарні механізми державного регулювання економічного зростання. При цьому національна економічна політика продовжує ґрунтуватись на беззаперечних потребах у структурних перебудовах секторів економіки. Показова відірваність реального сектора економіки від фінансово-кредитної системи, глибоке соціальне розшарування суспільства визначає домінування організаційних реконфігурацій економічної системи в її інституційній розбудові.

Кластерна інтеграція, зважаючи на базові постулати інституційно-еволюційної теорії, є детермінантою в створенні "нових інститутів", які не залежать від попередніх умов розвитку, а становлять платформу організаційних обмежень економічних контрагентів в єдиному виробничо-господарському ланцюзі для забезпечення вирівнювання соціально-економічних перекосів. У цілому інтегровані структури кластерного

типу варто розглядати як ефективні й гнучкі інституційні структури, які здатні більш м'яко долати фінансово-економічні шоки та бар'єри, утримуючи при цьому достатні темпи відтворення.

Водночас формування кластерних структур є результатом самоорганізації системи, яка залежить від інституційної поведінки усіх учасників кластеру, зокрема усвідомлення необхідності інтеграції елементів економічної системи з урахуванням рівнів інституційної саморегуляції, інституційного профілю фірми; інституційного порядку і контролю, напряду інституційної еволюції. Звідси, рішення про створення кластеру є стратегічним, тому не допускає протиріч. З метою забезпечення адекватності рішення про кластерну інтеграцію визначено та систематизовано її переваги та недоліки в процесі інституційної трансформації (табл. 1).

Таблиця 1

Дуальність кластерної інтеграції

Переваги	Недоліки
Ефект синергії від агрегованих зв'язків між учасниками кластеру	Значний обсяг інвестицій у розробку та впровадження програми кластеризації
Забезпечення виробничо-господарської та фінансової автономії	Адаптація власних виробничих потужностей до потреб кластеру
Посилення інвестиційної привабливості шляхом реалізації реальних інвестиційних проектів на засадах державно-приватного партнерства	Бюрократичні перепони в реалізації капітальних проектів та неспроможність органів виконавчої влади у фінансовому забезпеченні кластерних ініціатив
Скорочення транзакційних витрат через ефект горизонтальної інтеграції та субконтрактації	Довготривалість контрактних зобов'язань учасників кластеру
Гнучкість та узгодженість інтересів, підвищення адаптивної спроможності	Зростаюча потреба у формуванні інтегрованого механізму контролю
Опортунізм та прагматизм в інтегрованому управлінні кластерною структурою	Розбіжності у внутрішньоорганізаційних механізмах менеджменту, підвищений опір людського капіталу
Формування конкурентних переваг та підвищення конкурентоспроможності в галузі та ринку в цілому	Ускладнення зв'язків між стейкхолдерами

Джерело: адаптовано автором за даними [15]

Разом з оцінкою та виваженістю рішення щодо кластерної інтеграції, важливим питанням при селекції підходів інституційного розвитку в рамках кластеризації є визначення ефекту від таких організаційних змін за мікро- та макроскопічними рівнями, адже створення кластерів є динамічним та складним процесом, тому необхідно враховувати опір змінам системи, особливо щодо інтеграції моделей управління при зміні масштабів міжфірмової взаємодії. Запропоновані основні підходи до організаційного розвитку економічної системи за умови прийняття імперативу кластерної інтеграції наведено у табл. 2.

У сучасній практиці реалізації кластерних ініціатив в Україні чітко прослідковується модальний підхід. Свідченням цього є фраг-

ментарність та безсистемність у підтримці кластерних трансформацій на макрорівні. При цьому ключовим фактором успішних організаційних реформ у рамках кластерної інтеграції є відпрацювання ефективного механізму державно-приватного партнерства. Національна особливість розвитку кластерів в Україні – орієнтація більшості перспективних кластерів на традиційні галузі промисловості: легку промисловість, будівництво, АПК, металургію, тоді як пріоритетом європейських країн є розвиток насамперед високотехнологічних інноваційних кластерів у галузях машинобудування, біофармацевтики, електроніки.

Таблиця 2

Наукові підходи до організаційного розвитку економічної системи в процесі кластеризації

Науковий підхід	Зміни в процесі організаційного розвитку (мікроскопічний зріз)	Зміни в процесі організаційного розвитку (макроскопічний зріз)
Модальний	Зміни гомогенного характеру, що спрямовані на часткову переорієнтацію виробництва в напрямку динаміки середовища	Створення модальних центрів технологічної та ділової активності, що передбачають посилення адаптивної здатності системи та її стійкості
Праксеологічно-інноваційний	Усвідомлення, самоаналіз реалізації інноваційних проектів з впровадження високотехнологічних виробництв, застосування інноваційних маркетингових моделей та засобів фінансової підтримки	Створення потужної інноваційної інфраструктури із спільними координаційними центрами та системою показників ефективності кластерного утворення. Організаційні акценти на МСП
Самоорганізації	Деформація або втрата учасниками кластеру функціональних властивостей з посиленням ефекту емерджентності	Просторова трансформація та зміна організаційної форми, набуття нової якості системи без втручання сил екзогенного середовища
Ресурсної автономії	Ефект синергії для окремого учасника кластерного утворення приводить до підвищення продуктивності транзакційних та виробничих витрат, що посилює ресурсну незалежність	Формування потужної платформи субконтрактингу, що створює додаткові резерви оптимізації ресурсного забезпечення

Джерело: розроблено автором

Інституційні трансформації на принципах кластеризації ґрунтуються не лише на секторальній структуризації, а й на нормах інституційної поведінки. Практика інституційних реформ економічно потужних країн підтверджує тезу про необхідність модифікації норм економічної поведінки в стратегічному аспекті забезпечення ефективності кластерної

моделі міжфірмових взаємовідносин. Неформальні механізми, зокрема економічна поведінка суб'єктів системи, каталізують кластерні інтеграційні процеси у довгостроковій перспективі при адекватній розробці нормативно-правового забезпечення функціонування ліберального економічного середовища. За умов авторитарного регуляторного механізму економіки оптимально сформовані правила економічної поведінки в будь-якому процесі інтеграції відзначаються короткостроковим ефектом.

Економічна поведінка суб'єктів підприємництва, обумовлена кластерною інтеграцією, підпорядковується загальноекономічним законам та формальним нормативно-правовим актам. Однак така поведінка є релятивістською, за неї зберігається неформальний характер, відсутність документальних носіїв, вона реалізується як система корпоративних звичаїв, традицій, загальноприйнятих форм і способів поведінки [2, с. 21]. При формуванні інституційної складової економічної поведінки в процесі інтеграції має враховуватись специфіка створення кластерів, а саме об'єднання внутрішніх та зовнішніх інститутів фірм й органів державної влади. Також важливо враховувати випадковість неформальних інститутів, адже вони формуються у процесі функціонування та розвитку інтегрованої структури.

На відміну від формальних правил, які підлягають змінам, неформальні інститути менш еластичні в процесах деформації екзогенного середовища. Для забезпечення ефективної кластерної інтеграції суб'єктів економічної системи визначено складові економічної поведінки (рисунок).

Інституційні складові економічної поведінки суб'єктів кластерної інтеграції (складено автором за даними [15])

Висновки. В умовах неспроможності традиційних регуляторних механізмів впливати на розвиток національної економічної системи резервним вектором є інституційна перебудова економічних відносин на засадах кластерної інтеграції, яка передбачає організаційну реконфігурацію базових галузей економіки. Визначено, що перебіг кластерних процесів в Україні відбувається в рамках модального підходу без усвідомлених трансформацій в інституційних принципах та правилах економічної поведінки суб'єктів економічної системи. При цьому для реалізації успішних інституційних перетворень у національній економічній системі слід використовувати інтегровані моделі на основі самоорганізації, ресурсної автономії та модифікації економічної поведінки з урахуванням викликів екзогенного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Алексєєв І. В.* Стратегії та регулювання інноваційного розвитку виробничо-господарських структур : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.02.03 "Організація управління, планування і регулювання економікою" / І. В. Алексєєв. — К., 2002. — 40 с.
2. *Бай С. І.* Розвиток організацій: політика, потенціал, ефективність : монографія / С. І. Бай. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. — 280 с.
3. *Мазаракі А. А.* Інноваційний потенціал України : монографія / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник, В. В. Юхименко, В. М. Костюченко, Л. П. Кудирко та ін. ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. — 592 с.
4. *Кизим М. О.* Управління створенням і розвитком видатної корпорації : монографія / М. О. Кизим, А. А. Пилипенко, І. В. Ялдин. — Х. : Інжек, 2007. — 208 с.
5. *Соловійов В. П.* Інноваційна діяльність як системний процес у конкурентній економіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.02.02 "Економіка та управління науково-технічним прогресом" / В. П. Соловійов. — Х., 2006. — 40 с.
6. *Федулова Л. І.* Формування технологічних кластерів як точок зростання економіки України : монографія / Л. І. Федулова, Г. Л. Норд, Н. О. Руденко. — Миколаїв : Іліон, 2012. — 295 с.
7. *Богма О.* Синергетичний ефект як одна з найважливіших складових процесу створення кластерів / О. Богма // Економіка та підприємництво. Держава та регіони. — 2007. — № 1. — С. 43–45.
8. *Войнаренко М. П.* Кластери в інституційній економіці : монографія / М. П. Войнаренко. — Хмельницький : ХНУ, Тріада-М, 2011. — 502 с.
9. *Соколенко С. І.* Сучасний економічний розвиток регіону на основі інноваційних промислових кластерів [Електронний ресурс] / С. І. Соколенко. — Режим доступу : <http://ucluster.org/sokolenko/2009/02/rozvytok-terytorialnoj-gromady-na-osnovi-klasternoj-modeli-vyrobnytva>.

10. Шовкалюк В. С. Організаційні форми управління кластерами [Електронний ресурс] / В. С. Шовкалюк. — Режим доступу : <http://jekonomika/page,2,206838-Klastery-kak-faktor-innovacionnogo-razvitiya-predpriyatiy-i-territorialnyh-obrazovan>.
11. Портер М. Конкуренция / М. Портер. — М. : Вильямс, 2005. — 608 с.
12. Dahmen E. Development Blocks in Industrial Economics / E. Dahmen // Industrial Dynamics: Technological, Organizational and Structural Change in Industrial and Firms ; [edited by B. Carlsson. Boston and Dordrecht]. — 1989. — P. 109–121.
13. Soulie D. Filieres de Production et Integration Vertical / D. Soulie // Annales des Mines. Janvier. — 1989. — P. 21–28.
14. Toleno J. A. Propjs des Filires Industrielles / J. A. Toleno // Revue d'Economie Industrielle. — 1978. — V. 6. — P. 149–158.
15. Іванов Ю. Б. Додатки до монографічного дослідження [Електронний ресурс] / Ю. Б. Іванов, А. А. Пилипенко. — Режим доступу : <http://aapil.ho.ua/eeid>.

Стаття надійшла до редакції 13.08.2014.

Prysiazhnyuk A. Institutional development of the economic system in the context of clustering.

Background. *The development of an economic system based on institutional changes is subject of an active scientific debate. Most of the national scientists are unanimous in the need for institutional development of the economy, hence the reconfiguration of its components and the emergence of new forms of integrated business. At the same time, scientific interest in organizational processes is varied in nature and considers the integration of cluster fragmentarily. Consequently, there is a need for guidelines recommendations for reconfiguration of the national economic system and institutional component of economic behavior in the process of clustering.*

The study aims to research the theoretical foundations of the institutional development of the economic system within the cluster integration in order to develop recommendations on the formation of the institutional component of the economic behavior of entities in the process of clustering.

Results. *The author emphasizes the need for institutional changes in the economic system by cluster integration on the principles of self-organization, resource autonomy and economic behavior modification taking into account challenges of the exogenous environment. The author's vision of institutional components of the economic behavior of the economic system entities was offered.*

Conclusion. *In terms of failure of traditional regulatory mechanisms to influence the development of the national economic system, the institutional restructuring of economic relations on the basis of cluster integration, which means organizational reconfiguration of basic industries, is an option. It was determined that the course of cluster processes in Ukraine is within the modal approach without conscious transformation in the institutional principles and rules of economic behavior of economic systems entities. However, for successful implementation of institutional changes in the national economic system one should use an integrated model based on self-organization, resource autonomy and economic behavior modification taking into account challenges of exogenous environment.*

Keywords: institutional development, cluster integration, economic system, institutional behaviour, clustering.

REFERENCES

1. *Aleksjejev I. V.* Strategii' ta reguljuvannja innovacijnogo rozvytku vyrobnycho-gospodars'kyh struktur : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja d-ra ekon. nauk : spec. 08.02.03 "Organizacija upravlinnja, planuvannja i reguljuvannja ekonomikoju" / I. V. Aleksjejev. — K., 2002. — 40 s.
2. *Baj S. I.* Rozvytok organizacij: polityka, potencial, efektyvnist' : monografija / S. I. Baj. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2009. — 280 s.
3. *Mazaraki A. A.* Innovacijnyj potencial Ukrai'ny : monografija / A. A. Mazaraki, T. M. Mel'nyk, V. V. Juhymenko, V. M. Kostjuchenko, L. P. Kudyrko ta in. ; za zag. red. A. A. Mazaraki. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2012. — 592 s.
4. *Kyzym M. O.* Upravlinnja stvorennjam i rozvytkom vydatnoi' korporacii' : monografija / M. O. Kyzym, A. A. Pylypenko, I. V. Jaldin. — H. : Inzhek, 2007. — 208 s.
5. *Solovjov V. P.* Innovacijna dijal'nist' jak systemnyj proces u konkurentnij ekonomici : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja d-ra ekon. nauk : spec. 08.02.02 "Ekonomika ta upravlinnja nauko-vehtnichnym progresom" / V. P. Solovjov. — H., 2006. — 40 s.
6. *Fedulova L. I.* Formuvannja tehnologichnyh klasteriv jak tochok zrostannja ekonomiky Ukrai'ny : monografija / L. I. Fedulova, G. L. Nord, N. O. Rudenko. — Mykolai'v : Ilion, 2012. — 295 s.
7. *Bogma O.* Synergetychnyj efekt jak odna z najvazhlyvishyh skladovyh procesu stvorennja klasteriv / O. Bogma // Ekonomika ta pidpryjemnyctvo. Derzhava ta regiony. — 2007. — № 1. — S. 43–45.
8. *Vojnarenko M. P.* Klastery v instyucijnij ekonomici : monografija / M. P. Vojnarenko. — Hmel'nyc'kyj : HNU, Triada-M, 2011. — 502 s.
9. *Sokolenko S. I.* Suchasnyj ekonomichnyj rozvytok regionu na osnovi innovacijnyh promyslovyh klasteriv [Elektronnyj resurs] / S. I. Sokolenko. — Rezhym dostupu : <http://ucluster.org/sokolenko/2009/02/rozvytok-terytorialnoj-gromady-na-osnovi-klasternoj-modeli-vyrobnyc'tva>.
10. *Shovkaljuk V. S.* Organizacijni formy upravlinnja klasteramy [Elektronnyj resurs] / V. S. Shovkaljuk. — Rezhym dostupu : <http://jekonomika/page, 2,206838-Klastery-kak-faktor-innovacionnogo-razvitiya-predpriyatiy-i-territorial-nyh-obrazovan>.
11. *Porter M.* Konkurencija / M. Porter. — M. : Vil'jams, 2005. — 608 s.
12. *Dahmen E.* Development Blocks in Industrial Economics / E. Dahmen // Industrial Dynamics: Technological, Organizational and Structural Change in Industrial and Firms ; [edited by B. Carlsson. Boston and Dordrecht]. — 1989. — P. 109–121.
13. *Soulie D.* Filieres de Production et Integration Vertical / D. Soulie // Annales des Mines. Janvier. — 1989. — P. 21–28.
14. *Tolenado J. A.* Propjs des Filires Industrielles / J. A. Tolenoado // Revue d'Economie Industrielle. — 1978. — V. 6. — P. 149–158.
15. *Ivanov Ju. B.* Dodatky do monografichnogo doslidzhennja [Elektronnyj resurs] / Ju. B. Ivanov, A. A. Pylypenko. — Rezhym dostupu : <http://aapil.ho.ua/eed>.